

UOT 59

A.R.Haxiyev
AMEA Zoologiya İnstitutu
agilhakhiyev@gmail.com

AZƏRBAYCAN YARASALARININ (CHIROPTERA BLUMEN BACH, 1779) ÖYRƏNİLMƏ TARİXİ VƏ MÜHAFİZƏSİNƏ DAİR

Açar sözlər: yarasalar, növ sayı, fauna, metod, məlumat

Yarasalar məməli heyvanlar arasında növ sayına görə gəmiricilərdən sonra ikinci yerdə durur. Azərbaycan ərazisində yarasaların növ tərkibi müxtəlif illər ərzində öyrənilmiş, yerli və beynəlxalq mühafizə statusları müəyyən edilmişdir. Azərbaycanda yarasaların təsnifat sisteminin öyrənilməsinə 1978-ci ildən başlanmışdır. Əvvəlki illərdə yarasaların sayı az göstərilə də, yerli və xarici mütəxəssislərin kompleks metodlarla araşdırmalarında onların növ sayının daha çox olması məlum oldu. Azərbaycan ərazisində indiki vaxtda olan yarasa növlərinin sayı 34-dür və onlardan 12 növü Azərbaycan Qırmızı Kitabının ikinci nəşrinə daxil edilmişdir. Hazırkı vaxtda yarasaların sayının azalması əhəmiyyətli şəkildə hiss olunur. Yarasaların sayının son dövrdə daha çox azalmasına səbəb ekoloji çirklənmə, yaşayış yerlərinin məhdudlaşması, böyük koloniyalarının yaşadığı yerlərin mühafizə edilməməsi və digər faktorları misal göstərmək olar.

A.P.Гахыев

ОБ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ И ЗАЩИТЕ ЛЕТУЧИХ МЫШЕЙ (CHIROPTERA BLUMEN BACH, 1779) АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: летучие мыши, количество видов, фауна, метод, информация

Летучие мыши занимают второе место после грызунов по типу. Различные виды летучих мышей изучались в Азербайджане в течение многих лет, и был установлен статус местной и международной защиты. Классификация летучих мышей в Азербайджане началась в 1978 году. Хотя количество летучих мышей в предыдущие годы было небольшим, местные и международные эксперты, использующие сложные методы, обнаружили, что количество видов больше. В настоящее время на территории Азербайджана существует 34 вида летучих мышей, 12 из которых включены во второе издание Красной книги Азербайджана. В настоящее время наблюдается снижение численности. Загрязнение окружающей среды, ограниченная среда обитания и другие факторы способствовали сокращению летучих мышей в последние годы.

A.R.Hakhiyev

ABOUT LEARNING HISTORY AND PROTECTION OF THE AZERBAIJAN BATS (CHIROPTERA BLUMEN BACH, 1779)

Keywords: *bats, number of species, fauna, method, information*

It is second only to rodents by the number of bats. Different types of bats have been studied in Azerbaijan for many years and the status of local and international protection has been established. Classification of bats in Azerbaijan began in 1978. Although the number of bats in previous years is small, local and international experts using complex methods have discovered that the number of species is greater. At present, there are 34 types of bats on the territory of Azerbaijan, 12 of which are included in the second edition of the Azerbaijan Red Book. Currently, there is a decline in numbers. Environmental pollution, limited habitat, and other factors have contributed to the reduction of bats in recent years.

Giriş. Yarasalar faunasının dəqiqləşdirilməsinin davamlı olaraq aparılması və növ sayının müəyyən edilməsi nəzəri və praktik əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də müxtəlif ərazilərdə yarasaların növ sayı müəyyən edilmişdir. Azərbaycanın ərazisi geoloji keçmişinə və coğrafi relyefinə görə digər ərazilərə nisbətən daha çox müxtəlifliyə malikdir. Ərazisinin kiçik olmasına baxmayaraq daha çox növ müxtəlifliyi ilə xarakterizə olunur. Azərbaycan faunasında 1942-ci ilin (4) məlumatında Yarasalar-Chiroptera Blumen Bach, 1779-25 növ, 1978-ci il məlumatına (1) görə yarasalar 24 növ, 2000 (5), 2004-ci ilin məlumatına (2) əsasən sistematikaya Yarasalar dəstəsinə 26 növ, 2010-cu ildə (6) 29 növ daxil edilmişdir

Sonrakı illər ərzində xarici və yerli tədqiqatçılar kompleks metodlar əsasında müəyyən etmişlər ki, növ sayı göstərilənlərdən daha çoxdur. Azərbaycan faunasında da əvvəlki növlərlə yanaşı, yeni növlərin yayılması haqqında məlumatlar verilmişdir. Son zamanlar Azərbaycan faunasının kompleks metodların tətbiqi nəticəsində məməlilərin, o cümlədən əsasən yarasaların növ tərkibi dəqiqləşdirilir. Buna görə də Azərbaycanda yayılan yarasalar növlərinin sayı artmaqda davam edir.

Bu məqalənin başlıca məqsədi Azərbaycanda müxtəlif illər ərzində yayılmış yarasalar növlərinin inventarizasiyasını aparmaq, hansı növlərin çıxarılması və hansı növlərin daxil edilməsini müəyyən etməkdən ibarətdir.

NƏTİCƏ VƏ MÜZAKİRƏ

1942-2020-ci illər ərzində Azərbaycan yarasalarının təsnifatında baş vermiş dəyişikliklər, Azərbaycan Qırmızı Kitabına daxil edilmiş növlər cədvəl 1-də verilmişdir.

Azərbaycan faunasında yayılmış yarasa növlərinin müasir statusu cədvəli

Cədvəl - 1

Dəstə və növlərin adları		1942	1978	2000 - 2004	2010	2020	AQK			
DƏSTƏ: YARASALAR-CHIROPTERA BLUMEN BACH, 1779										
1	Kiçik nalburun- <i>Rhinolophus hipposideros</i> Bechstein,1800	-	+	+	+	+	LC; II.2.			
2	Blazius nalburunu- <i>Rhinolophus blasii</i> Peters,1866	+	+	+	+	+				
3	Cənub nalburunu- <i>Rhinolophus euryale</i> Blasius,1853	+	+	+	+	+	NT; II.4.			
4	Meheli və ya eynəkli nalburun- <i>Rhinolophus mehelyi</i> Matschie,1901	+	+	+	+	+	VU A4c; II.1.			
5	Böyük nalburun- <i>Rhinolophus ferrumequinum</i> Schreber,1774	+	+	+	+	+	LC; II.4.			
6	Bexşteyn və ya uzunqulaq gecə şəbpərəsi- <i>Myotis bechsteinii</i> Kuhl,1817	-	-	+	+	+	NT; IV.I.			
7	İtiqulaq gecə şəbpərəsi- <i>Myotis blythii</i> Tomas,1857 (1942-ci ildə <i>Myotis oxygnathus</i> Mont.)	+	+	+	+	+	NE; II.4.			
8	Näterer və ya kirpikcikli gecə şəbpərəsi <i>Myotis nattereri</i> Kuhl,1817	+	+	+	+	+				
9	Üçrəng gecə şəbpərəsi- <i>Myotis emarginatus</i> Geoffroy,1806	+	+	+	+	+	LC; II.4.			
10	Biğli və ya gecə şəbpərəsi- <i>Myotis mystacinus</i> Kuhl,1817	+	+	+	+	+				
11	Qızılı və ya çöl gecə şəbpərəsi- <i>Myotis aurascens</i> Kuzjakin,1935	-	-	-	+	+				
12	Brandt və ya meşə gecə şəbpərəsi- <i>Myotis brandtii</i> Eversman,1845	-	-	-	+	+				
13	Su və ya daubenton gecə şəbpərəsi- <i>Myotis daubentonii</i> Kuhl,1817	-	-	-	+	+				

14	Şaubi gecə şəbpərəsi - <i>Myotis schaubi</i> Kormos, 1934	-	-	-	-	+				
15	Alkato gecə şəbpərəsi- <i>Myotis alcahoë</i> von Helvesen & Heller, 2001	-	-	-	-	+				
16	Nepal gecə şəbpərəsi- <i>Myotis nipalensis</i> Dobson, 1871-	-	-	-	-	+				
17	Qonur palazqulaq- <i>Plecotus auritus</i> L.,1758 (1942-ci ildə Qonur palazqulaq əvəzinə Qulaqlı yarasə yazılmışdır)	-	+	+	+	+				
18	Boz palazqulaq yarasə- <i>Plecotus austriacus</i> Fischer, 1958 (= <i>Opius austriacus</i> Fischer, 1958)	-	-	+	-	-				
19	Dağ palazqulaq- <i>Plecotus macrobullaris</i> Kuzaykin,1965	-	-	-	+	+				
20	Avropa enliqulağı- <i>Barbastella barbastellus</i> Schreber,1774	-	+	+	+	+	NT; IV.1.			
21	Asiya enliqulağı- <i>Barbastella leucomelas</i> Cretzchmar, 1826	-	+	+	+	+	NT; IV.1.			
22	Enliqulaq Asiya yarasəsi- <i>Barbastella caspica</i> Sat.	+	-	-	-	-				
23	Kürən axşam yarasəsi- <i>Nyctalus noctula</i> Schreber, 1774 (1942-ci ildə <i>Nyctalus noctula princeps</i> Ogn.)	+	+	+	+	+				
24	Kiçik və ya leysler axiam yarasəsi- <i>Nyctalus leisleri</i> Kuhl,1817	+	+	+	+	+				
25	Piqmey və ya kiçik şəbpərə- <i>Pipistrellus pygmaeus</i> Leach,1825	-	-	-	+	+				
26	Çırtan şəbpərə- <i>Pipistrellus pipistrellus</i> Schreber, 1774 – (1978-ci ildə <i>Vespertilio pipistrellus</i> Schreber, 1774)	+	+	+	+	+				
27	Meşə və ya Nathisius şəbpərəsi- <i>Pipistrellus nathusii</i> Keyserling et Blazius,1839 (1978-ci ildə (<i>Vespertilio nathusii</i> Keyserling et Blazius,1839)	+	+	+	+	+				

AZƏRBAYCAN YARASALARININ (CHIROPTERA BLUMEN BACH, 1779) ÖYRƏNİLMƏ...

28	Küli və ya Aralıq dənizi şəbərəsi- <i>Pipistrellus kuhlii</i> Kuhl,1817 (1978-ci ildə <i>Vespertilio kuhlii</i> Kuhl,1817)	+	+	+	+	+				
29	Savi və ya gönlüçə şəbərəsi- <i>Hypsugosavii</i> Bonaparte, 1837 (1942-ci ildə <i>Pipistrellus savi</i> , 1978-ci ildə <i>Vespertiliusavii</i> Bonaparte,1837)	+	+	+	+	+				
30	Oqnev yarasası- <i>Vespertilio ognevi</i> Bobrinskoy,1918	-	+	-	-	-				
31	İkirəng gönlüçə- <i>Vespertilio murinus</i> L.,1758	+	+	+	+	+				
32	Şimal gönlüçəsi- <i>Eptesicus nilssonii</i> Kei-serling et Blasius,1839	-	+	+	+	+				
33	Dağ gönlüçəsi- <i>Eptesicus serotinus</i> Schreber,1774 (1978-ci ildə <i>Vespertilio serotinus</i> Schreber,1774)	-	+	+	-	+				
34	Oqnev yarasası- <i>Eptesicus ognevi</i> Bobr.	+	-	-	-	-				
35	Nilson yarasası- <i>Amblyotus nilsoni</i> Keys. Et blas.	+	-	-	-	-				
36	Səhra gönlüçəsi- <i>Eptesicus bottae</i> Peters,1869	-	+	+	+	+	LC; IV.I.			
37	Qafqaz yarasası- <i>Amblyotus caucasicus</i> Sat.	+	-	-	-	-				
38	Adi uzunqanad - <i>Miniopterus schreibersii</i> Kuhl,1817	+	+	+	+	+	NT; II.4.			
39	Anadolu uzunqanad yarasası - <i>Miniopterus pallidus</i> Thomas, 1907	-	-	-	-	+				
40	Bükükdodaq enliqulaq- <i>Tadarida teniotis</i> Rafinesque,1814	+	+	+	+	+	LC; II.3.			

Qeyd:

AQK-Azərbaycan Qırmızı Kitabı

NT (NearThreatened) - Kritik cəhətdən təhlükəli, təhlükəli və həssas olan

VU (Vulnerable) - həssas olan

NT (Near threatened) - təhlükə həddinə yaxın olan növlər

LC (Least concern) - daha az təhlükəyə məruz qalan

NE (Not evaluated) - qiymətləndirilməmiş

Qırmızı Kitaba daxil edilən növlərin kateqoriyaları:

II.1. Dünya Qırmızı Kitabına (İUSN) daxil edilmiş bütün növlər

II.2. Son on ildə Azərbaycanda sayı ən azı 50% azalan, nəslə kəsilmək təhlükəsi yaranan

II.3. Keçmişdə Azərbaycanda sayı kəskin azalmış və hazırda da az olaraq qalır.

II.4. Azərbaycanda az saylı yayılması və vəziyyəti barədə

IV.1. Azərbaycanda yetərinə məlumat yoxdur.

1978-ci ildən 2020-ci ilə qədər Azərbaycanda yarasaların təsnifat sistemi oyrənilir. Göstərilən dövrlər ərzində 40 adda yarasa növləri yazılmışdır. Yarasalardan 2 növünün (Boz palazqulaq yarasa - *Plecotus austriacus* Fischer, 1958 (= *Opius austriacus* Fischer, 1958); Oqnev yarasası - *Vespertilio ognevi* Bobrinskoy, 1918) arealları Azərbaycan ərazisindən kənarında yerləşdiyi üçün onlar sistematikadan çıxarılmışdır.

Kompleks metodların köməyi ilə faunaya 6-ya qədər yarasa növü (Şaubi gecə şəbərəsi - *Myotis schaubi* Kormos, 1934; Su və ya Dobenton gecə şəbərəsi - *Myotis daubentonii* Kuhl, 1818; Alkato gecə şəbərəsi-*Myotis alcathoe* von Helversen & Heller, 2001; Qızılı və ya çöl gecə şəbərəsi-*Myotis aurascens* Kuzjakin, 1935; Nepal gecə şəbərəsi - *Myotis nipalensis* Dobson, 1871; Anadolu uzunqanad yarasası - *Miniopterus pallidus* Thomas, 1907) (7) daxil edilmişdir.

Ümumiyyətlə, respublikamızda və Qafqaz regionunda yayılan yarasa növləri CMS (Convention of Migratory Species) konvensiyası ailəsinə daxil olan Eurobats razılaşması çərçivəsində bütün Avropa və bir sıra Yaxın Şərq ölkələrində mühafizə edilməkdədir. Biomüxtəlifliyin saxlanması və nəslə kəsilmək təhlükəsi olan növlərin sayının azalması üzrə qəbul olunmuş vasitələrdən biri – International Union for Conservation of Nature (IUCN) beynəlxalq Qırmızı siyahıdır. Onun tövsiyə xarakter daşmasına baxmayaraq IUCN-nin özünün böyük nüfuzu, onun ekspertlərinin rəylərinin elmi əsaslandırması və bu rəylərin biomüxtəlifliyin qorunmasında tətbiqi üzrə çoxillik təcrübə Qırmızı siyahını ora daxil edilən növlərin mühafizəsinin xeyrinə olduqca təsirli argument etmişdir. Təbiəti Qoruyan Beynəlxalq Birlik – International Union for Conservation of Nature (IUCN) Qırmızı Kitaba Azərbaycan yarasalarının 5 növü (Cənub nalburunu - *Rhinolophus euryale* Blasius, 1853; Meheli və ya eynəkli nalburun - *Rhinolophus mehelyi* Matschie, 1901; Bexşteyn və ya uzunqulaq gecə şəbərəsi - *Myotis bechsteinii* Kuhl, 1817; Avropa enliqulağı - *Barbastella barbastellus* Schreber, 1774; Adi uzunqanad - *Miniopterus schreibersii* Kuhl, 1817) daxil edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Faunası. Məməlilər. Bakı: Elm, 1978, 194 s.
2. Azərbaycanın heyvanlar aləmi: 3 cildə, III c., Bakı: Elm, 2004, 654 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Qırmızı Kitabı. Bakı, 2013, II nəşr, 507 s.
4. *Верещагин Н.К.* Каталог зверей Азербайджана. Баку: АзФан, 1942, 96 с.
5. Животный мир Азербайджана. Т.3. Позвоночные. Баку: Элм, 2000, 654 с.
6. *Рахматулина И.К.* Современный видовой состав и таксономический статус млекопитающих (*Mammalia*) Азербайджана // *Азərbaycan zooloqlar cəmiyyətinin əsərləri*, 2010, s.959- 967
7. http://wwf.panda.org/what_we_do/where_we_work/black_sea_basin/caucasus/

Redaksiyaya daxil olub 19.01.2020